

УДК 340.12

О. Д. Гринь, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КАТЕГОРІЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ

Статтю присвячено методологічному аналізу поняття юридичної відповідальності як одного із складових елементів механізму дії права та за допомогою порівняльного аналізу досліджень щодо природи та сутності юридичної відповідальності запропоновано власний підхід визначення цієї дефініції.

Ключові слова: право, свобода, обов'язок, правовідносини, юридична відповідальність.

Постановка проблеми. В правовій літературі й досі немає єдиної думки з приводу визначення поняття «юридичної відповідальності», і це створює об'єктивні труднощі при аналізі діючої правової категорії, адже юридична відповідальність є одним із ключових елементів правової системи суспільства і правове оформлення відповідальності знаходить свій прояв в цінності самого права, об'єктивній властивості, яка робить його одним із найефективніших регуляторів поведінки особи та суспільних відносин в цілому. Юридична відповідальність виступає засобом поєднання свободи та обов'язку, так як правова свобода нерозривно пов'язана із правовим обов'язком, інакше би вона перетворилась у свавілля [5, с. 67].

Юридична відповідальність є тією правовою категорією, яка постійно перебуває у динамічному розвитку, що залежить від світоглядної основи сучасного праворозуміння та множинності методологічних підходів [2, с. 10].

Досі триває дискусія про двоаспектність розуміння юридичної відповідальності та доцільність виокремлення її позитивного різновиду, можливість застосування на практиці. Дуже корисні та пізнавальні роботи ведуться у напрямку висвітлення співвідношення юридичної відповідальності та законності, характеристики світоглядних засад, особливостей її застосування в цивільному, кримінальному, конституційному праві тощо. При цьому, при висвітленні тих чи інших проблем юридичної відповідальності автори використовують різні методологічні підходи, визначаючи юридичну відповідальність як засіб, як систему, як інститут або як форму державно-правового впливу [7, с. 24].

Практично невивченим до теперішнього часу є питання про те, чи можна розглядати юридичну відповідальність як міжгалузевий комплексний правовий інститут. Однак до сих пір відсутні обґрунтування становлення і розвитку зазначеного інституту, а також інституту юридичної відповідальності в єдності його ретроспективного і позитивного аспектів в структурно-функціональному плані, тобто через вплив зв'язків між структурними підрозділами, що входять до них. Це тим більш важливо, що наявність такого міжгалузевого комплексного інституту юридичної відповідальності в системі права об'єктивно передбачає законодавче оформлення у вигляді відповідного нормативного акту. Законодавчого впорядкування вимагають і більш дрібні міжгалузеві комплексні інститути ретроспективної юридичної відповідальності, наприклад інститут майнової відповідальності [9, с. 4].

Ознайомлення з юридичною літературою, присвяченою проблематиці юридичної відповідальності, свідчить про те, що досліджуване нами поняття тлумачиться науковцями по-різному: як застосування; як правові відносини; як юридичний обов'язок; як політико-правовий стан; як несприятливі наслідки тощо. Ці та інші питання є досить актуальними та свідчать про невіршеність вищевказаних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ці питання не залишилися поза увагою провідних вітчизняних науковців, зокрема таких, як Л.В. Багрій-Шахматов, О.М. Балінська, Ю.В. Баулін, Р.В. Вереша, І.А. Сердюк, О.О. Дудоров, М.Й. Коржанський, Л.І. Каленіченко, О.М. Костенко, І.В. Касницький, В.О. Меркулова, В.О. Навроцький, Н.М. Оніщенко, М.І. Панов, Б.Г. Розовський, І.Я. Соловій, В.В. Станіне, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, Є.Ю. Подорожній та багато інших.

Мета статті полягає в аналізі відповідальності як фундаментальної характеристики правової категорії з точки зору методологічного аналізу та запропонуванні власного підходу до його визначення, яке б відповідало сучасним потребам розвитку вітчизняної юридичної науки.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи юридичну відповідальність, неможливо відмежуватись від поняття соціальної відповідальності як родового поняття, адже юридична відповідальність – один із її видів, і серед науковців майже немає заперечень щодо класифікації юридичної відповідальності як виду соціальної відповідальності [3, с. 23]. О.П. Чирков з цього приводу зазначає, що відповідальність являє собою об'єктивно необхідне явище, що існує як обов'язковий прояв упорядкованості суспільних відносин, воно відображає об'єктивну необхідність узгодження поведінки суб'єктів соціального спілкування. Соціальна відповідальність обумовлюється необхідністю підпорядковувати, координувати і коригувати у процесі спільної діяльності дії кожного з діями інших, приватний інтерес погоджувати із загальним [6, с. 7].

М.А. Краснов відзначає, що в «чистому» вигляді, поняття соціальної відповідальності на практиці не існує, вона проявляється тільки через складові – моральну, політичну, юридичну та інші. Щодо юридичної відповідальності, то з розвитком суспільства очевидним стала поява соціального регулятора – тобто, правових норм. Формування права як особливого виду соціальних норм неможливе без існування держави, відповідно, без апарату публічної влади, однією з функцій якого є забезпечення реалізації правових норм. Відповідальність, яка нерозривно пов'язана з появою у суспільстві правових норм, закріплених у законах, є особливим різновидом соціальної відповідальності, що отримала назву юридичної відповідальності [3, с. 23].

В.Л. Федоренко та Ю.П. Сурмін також характеризують юридичну відповідальність як різновид соціальної відповідальності, зміст якої передбачає негативну реакцію на правопорушення (делікт) і протиправну поведінку або діяльність суб'єктів (фізичних і юридичних осіб), які їх скоїли, з боку держави і суспільства та застосування державою до деліктоздатних суб'єктів відповідних санкцій [6, с. 9], але, на думку І.А. Сердюка, з цим не можна цілком погодитись, адже деліктоздатна особа, котра неналежним чином виконала свої договірні зобов'язання (а, по суті, вчинила правопорушення), вправі добровільно, без втручання державних органів відшкодувати завдані збитки, тобто виконати додатковий юридичний обов'язок, який складає зміст правовідновлючої юридичної відповідальності [8, с.31].

За думкою Є.Ю. Подорожного, говорячи про юридичну відповідальність як про самостійне явище, також не можна не враховувати той факт, що вона є похідною від соціальної відповідальності, виступає окремим специфічним проявом останньої [6, с. 7], при цьому, юридична відповідальність відрізняється від соціальної відповідальності формальною визначеністю, обов'язковим дотриманням правових норм, державним контролем за їх виконанням, застосуванням до правопорушника державного примусу, запобіганням правопорушенням та охороною правопорядку. Таким чином, вона забезпечує охорону особистих, соціальних благ та гарантує застосування інших охоронних правових інститутів [3, с. 24].

У правознавстві пропонується багато визначень поняття «юридична відповідальність». Утім, якщо не зважати на зовнішні відмінності у різних формулюваннях даного поняття, можна визначити кілька підходів до його бачення. Так, залежно від того, суб'єктивний (особистісний) чи об'єктивний (суспільно-державний) компонент покладається в основу визначення поняття «юридична відповідальність», одні правники говорять про неї як

про обов'язок особи зазнати для себе певних, визначених законодавством, негативних наслідків за вчинення протиправних дій. Наприклад, В.М. Горшен'єв писав, що юридична відповідальність є визнана державою здатність особи (громадянина, установи, органу держави, посадової особи тощо) звітувати про своє протиправне діяння і зазнавати на собі заходів державно-примусового впливу у формі позбавлення благ, які безпосередньо їй належать [6, с. 8]. З аналогічних методологічних позицій розглядає юридичну відповідальність й інший російський науковець В.В. Лазар'єв, вважаючи, що юридична відповідальність – це обов'язок особи зазнавати певних позбавлень державно-владного характеру, передбачених законом за скоєне правопорушення. Схожу точку зору висловлює й Л.А. Луць, вказуючи, що юридична відповідальність – це передбачений нормативно-правовими приписами обов'язок правопорушника зазнати негативних юридичних наслідків за вчинення правопорушення. Також і П.М. Рабінович пропонує розуміти юридичну відповідальність як закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать.

У свою чергу, інші дослідники розуміють юридичну відповідальність як обов'язок держави вжити до суб'єкта, який порушив норми діючого законодавства, відповідні заходи, зокрема застосувати передбачені законом санкції [6, с. 9]. Тобто, юридична відповідальність в цьому аспекті розглядається як явище об'єктивного права: це передбачені санкціями норми права, забезпечені можливістю застосування державного примусу несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких відповідний суб'єкт права зазнає за вчинене правопорушення (порушення суб'єктивних прав) і які процесуально закріплені в передбаченому законодавством порядку [4, с. 36]. Таку ж думку має і С.П. Погребняк і, на наш погляд, теоретично обґрунтованим та універсальним поняттям цієї правової категорії (з точки зору обов'язку держави вжити до суб'єкта, який порушив норми діючого законодавства, відповідні заходи, зокрема застосувати передбачені законом санкції) є саме це визначення юридичної відповідальності.

Але, при такій інтерпретації фактично ототожнюється юридична відповідальність із санкцією, державним примусом. Юридична відповідальність, на думку С.М. Олейникова, – «це передбачені нормами права і здійснювані в правових відносинах у процесуальному порядку уповноваженими державою суб'єктами засоби державного примусу до особи, яка вчинила правопорушення, що тягне для неї обов'язок зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм» [8, с. 33].

І.М. Сенякін, поряд з іншими науковцями, розуміє юридичну відповідальність як правовідносини та зазначає: юридична відповідальність, що виникає за правопорушення і є правовими відносинами між державою в особі її спеціальних органів і правопорушником, на якого покладається обов'язок зазнати відповідних несприятливих позбавлень та наслідків за скоєне правопорушення, за порушення вимог, які містяться в нормах права. С.О. Комаров підкреслює, що юридична відповідальність є виконанням правопорушником обов'язків на основі державного примусу, правових відносин, що виникають між державою та особою, на яку покладаються обов'язки зазнати несприятливих наслідків і позбавлень за вчинене правопорушення [2, с. 11].

М.І. Абдуллаєв дійшов також висновку, що юридична відповідальність у широкому розумінні слова є правовідносинами між державою в особі її певних органів і суб'єктами права, що відповідають перед суспільством і державою за точну та добросовісну реалізацію передбачених нормами права і звернених до них відповідних вимог, приписів [8, с. 31].

Хоча вчені прямо не вказують на різновид правовідносин, які виникають з факту вчинення правопорушення між державою в особі її певних органів і суб'єктами права, котрі відповідають перед суспільством і державою за точну та добросовісну реалізацію передбачених нормами права і звернених до них відповідних вимог, очевидним є той факт, що функціональне призначення таких правовідносин охоронне [8, с. 32]. Однак, на думку І.А. Сердюка, пов'язувати юридичну відповідальність лише з правоохоронними

Юридична відповідальність стимулює правомірну поведінку, сприяє вихованню у населення поваги до закону і права, його сприйняття в суспільстві і відповідно є істотним чинником формування правової держави в Україні.

Список літератури

1. Белая Л.В. Удосконалення інституту юридичної відповідальності як фактор формування демократичної, соціальної, правової держави [Текст]: Автореф. дис. на здобут. наук. ступ. канд. юрид. наук / Л.В. Белая // Київ . – 2009. – 23 с.
2. Зелена І.В. Юридична відповідальність: підходи до розуміння [Текст] / Зелена І.В. // Повітряне і космічне право. – К., 2012. – № 2 (23). – С. 10-15.
3. Іванова О.І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності [Текст] / О.І. Іванова // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – Число 3 (25). – С. 21-26.
4. Калсніченко Л.І. Юридична відповідальність як явище об'єктивного права [Текст] / Л.І. Калсніченко // Право і Безпека. – 2016. – № 2 (61). – С. 31-37.
5. Козенко Ю.О. Юридична відповідальність як діалектика категорій «правова свобода» та «правовий обов'язок» в поведінці особи [Текст] / Ю.О. Козенко // Наукові записки НаУКМА. – 2012. – Т. 129: Юридичні науки. – С. 65-67.
6. Подорожній Є.Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність» [Текст] / Є.Ю. Подорожній // Вісник ХНУВС. – 2014. – № 3 (66). – С. 6-15.
7. Свиридчук Н.П. Юридична відповідальність у механізмі правового регулювання [Текст] / Н.П. Свиридчук // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2011. – № 4(21). – С. 24-27.
8. Сердюк І.А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність» [Текст] / І.А. Сердюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 1. – С. 30-35.
9. Чирков А.П. Ответственность в системе права [Текст]: Учебное пособие / Калинингр. ун-т. – Калининград, 1996. – 77 с.

Стаття надійшла 25.11.2016 р.

О. Д. Гринь, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

КАТЕГОРИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ

Резюме

Статья посвящена методологическому анализу понятия юридической ответственности как одного из составляющих элементов механизма действия права и, с помощью сравнительного анализа исследованной относительно природы и сущности юридической ответственности, предложен собственный подход определения этой дефиниции.

Ключевые слова: право, свобода, долг, правоотношения, юридическая ответственность.

O. D. Grin, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of General Legal Disciplines and International Law
Frantsuzkiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

CATEGORY OF LEGAL LIABILITY: A METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT

Summary

The article is devoted to methodological analysis of the concept of legal responsibility as one of the constituent elements of the law and with the help of a comparative analysis of the mechanism of action studies on the nature and scope of legal liability prompted own approach to determine this definition.

Key words: law, freedom, debt, legal relationship, legal liability.